

„Mosom kezeimet...”

Bűn- és erénytálok az Árpád-kori Magyarországon

A változás állandóságáról beszélünk, vagy az állandó változásról? – nézőpont kérdése. Akárhogyan is van, de a Trójában is otthonosan mozgó Hermész egyszer csak rómaivá lett és nevet változtatott, így lett belőle Merkúr. Ám az antik hagyományok, gondolatok a keresztény korban sem vesztek el nyomtalanul, ha kicsit átalakulva is, a középkor átörököltette azokat a számunkra. Ugyanazt, kicsit más formában. Erről szól mostani írásunk – stílusosan – a bűn- és erénytálakkal kapcsolatban.

A csepeli rév legkorábbi őrzőinek 11. századi temetőjéből napvilágra került gazdagon ékszerezett nő sírja. A jobb és bal alkarcsonatokon állatfejes bronz karperecek. A nyakcsigolyákon bronzhuzalból sodort hurkos-kampós záródású nyakperec volt.
Lelőhely: Csepel-Szabadkikötő 2015, Terei-Szigeti

A 11–13. századi román kori Európában megjelent és széles körben elterjedt egy tárgytípus, melyet vésett díszű bűn- és erénytálként ír le a kutatás. A tálak anyaga rendszerint valamilyen rézötvözet, ritkán aranyozottak, nyomópadon domborítással formáltak, majd belső felületükre mintát véstek. Átmérőjük 24–34 cm, magasságuk 4–8 cm, peremük keskeny, vízszintesen kihajló.

A tálak, a rajtuk látható díszítés alapján három csoportba sorolhatóak. Előszörként az ó- és újtestamentumi történeteket (pl. az irgalmas szamaritánus és Sámson története) és a szentek legendáit megjelenítő tálak említendőek, melyek szervesen illeszkednek a korszak eszmeiségébe. A díszítés stílusa miatt ide sorolja a kutatás a mitológikus témákat megjelenítő tálakat (pl. Héraklész és Akhilleusz története), melyek már az ókori kultúrákhoz vezetnek minket. A második csoportba a két témakörhöz szervesen illeszkedő allegorikus ábrázolásokkal díszített tálak tartoznak, melyeken a korszak ötvöse a főbűnöket és erényeket jelenítették meg. Ez, a már az antik kultúrában is létező úgynevezett megszemélyesítő ábrázolás a 11–12. századi Európa művészetében ismét kedvelt kifejezőforma lett. Az ábrázolt mondanivaló alapján ezeket a tálakat erény- és bűntálakként is nevezi a szakirodalom. A tálak belsejében legtöbbször

A vésett díszű tálak rendelkezéséről megoszlanak a vélemények. A tálakat alapvetően két csoportra osztja a kutatás használati szerepük alapján. Az igényes, kisebb számban előforduló, szép mintázatú darabokat egyházi liturgiával hozzák kapcsolatba (szertartások előtt, közben kézmosásra használhatták), míg a stilizált nagyobb darabszámúban fellelhető tálakat már világi célokra szánhatták.

Csepel falu táljának rajza (rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

Csepel falu egyik 12–13. század fordulójára keltezhető gödréből előkerült szárnyas-kalapos alakkal díszített Árpád-kori vésett díszű tál töredéke.

Lelőhely: Csepel-Szabadkikötő 2007–2008, Terei-Szigeti

(fotó: Tihanyi Bence)

Ira (Harag), Luxuria (Paráznaság), Libido (Féltelenség), végül pedig Avaricia (Fősvénység). Az erénytálakon Humilitas körül a legfőbb erények láthatóak, mint Fides (Hit), Spes (Remény), Caritas (Szeretet) és Patientia (Türelem). A harmadik csoportba az ornamentális díszű, felirat nélküli tálakat sorolja a kutatás, számuk Európa-szerte is igen alacsony, és készítési idejüket a legkorábbra helyezik.

Az erény- és bűntálok egy különös alcsoportját alkotják a Magyarországon is elterjedt szárnyas-kalapos alakot megjelenítő, vésett díszű tálak. Ezek a tálakon egy balra néző, kalapot viselő férfi mellképe látható. Vállán sávós köpeny és szárnyak vannak. Az arc kidolgozása igen sematikus, szeme talán lehunyva, az orr kicsiny, a száj csupán jelezve, szemöldöke ívelt. Álla kerek, hangsúlyos, kalapja keskeny karimájú. Az eddig talált szárnyas-kalapos alakos tálakon a köpenyt hármas kötegben elhelyezkedő párhuzamos vonalak

A budapesti Hadtörténeli Intézet és Múzeum udvarán talált szárnyas-kalapos alakkal díszített tál

díszítik, kétoldalt kettő-kettő. Középen a nyaktól kiindulva pedig két párhuzamos vonal látható, mely az egész motívum és az alak középtengelye is egyben. A szakirodalomban a szárnyas-kalapos alakot megkísérelték a görög Hermészként vagy a római Merkúrként leírni.

Az ókorból hagyományozott szimbólumok a középkorra más értelmezést kaptak, elgondolkodtató például, hogy Arisztotelész szerint Superbia (Büszkeség) az erények koronája, míg a kereszténységben a büszkeség vagy kevélység megnevezésén a hét főbűn egyikét értik.

Korábban Hanza-tálaknak is nevezték ezeket a tárgyakat, a területen gyakori előfordulásuk miatt, s a Hanza-régiót tartották készíthető helyüknek, de mostanra úgy véli a kutatás, hogy ez a vidék csak közvetítő kereskedelmet lebonyolító terület volt keleti irányban, illetve a Balti-tenger partján. A tálak műhelykörzeteként a Rajna–Maas vidékét, az Elba vidékét és Magdeburg–Braunschweig–Goslar térségét feltételezik, mely a korszakban nyersanyagként a Harz-hegység érclelőhelyeire támaszkodhatott.

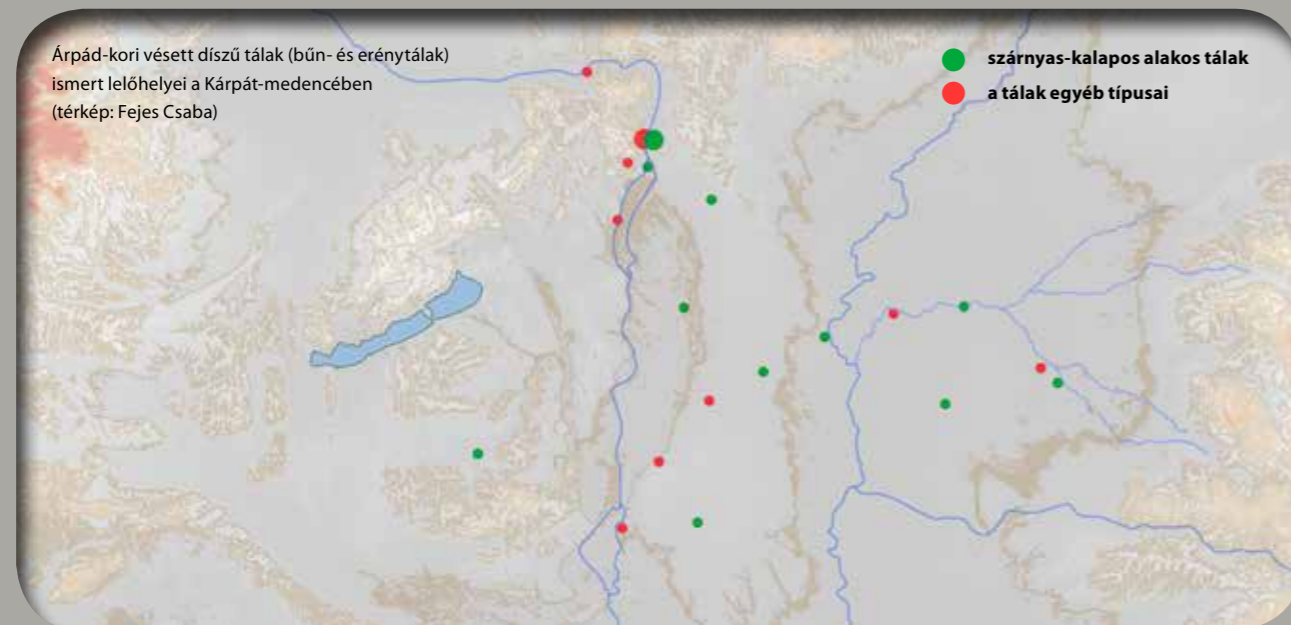
Lelőhely: Budapest Hadtörténeli Intézet és Múzeum 1987–1990 Bencze Zoltán

A magyarországi darabokról elmondható, hogy azok általában gyengébb kivitelűek, és a legtöbb esetben másolt példányok. Egyes vélemények szerint legtöbbjükét valószínűleg itt, a Kárpát-medencén belül utánozták. De vajon a gondolati háttérrel is sikerült lemásolniuk a készítőknél? Feltűnő az is, hogy ezek a példányok a fő kereskedelmi, sószállító útvonalak mentén kerültek eddig elő, azoktól nem távolodtak el látványosan. Magyarországi viszonylatban a tálak – véleményünk szerint – kevéssé az erkölcsi tartalom, sokkal inkább a kereskedelmi aktivitás miatt számottevőek. Gyakran a pénzváltó mérlegek serpenyőjét ezekből a tálakból vágják ki, és formálták meg, mely arra utal, hogy e tálak és a kereskedelem színtere fedi egymást.

A kutatás jelen állása szerint a tálak a Duna völgyén át, vízi kereskedelem révén, illetve a kereszt-hadak mozgásával kerülhettek a Kárpát-medence területére. Az előkerült tálak, táltöredékek azonban az ismert esetekben nem feltétlenül a hadi és a du-

A budapesti Hadtörténeli Intézet és Múzeum udvarán talált tál rajza (rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

nai út nyomvonalához kapcsolhatóak, és ahol ez kideríthető volt, ott ezek a tálak a 12–13. századi, kereskedelmi aktivitással jellemezhető horizonthoz kötődtek. Érdekes továbbá, hogy a Kárpát-medencének csak bizonyos pontjairól ismeretek: a kereskedelmi csatornák, az úthálózat elemei egyidősek az emberiséggel, a földrajzi környezet függvényében értelmezhetők. Ezt a rendszert, ennek elemeit mindig más és más csoport tartotta kézben a világtörténelem folyamán. A tálak eddig kizárólag az ország középső sávjából ismertek, és leginkább Esztergom, valamint Pest és Buda térségében összpontosulnak. A Kárpát-medencét magasabbról tekintve láthatjuk, hogy a Magyar Királyságot – a Hanza-városokkal élénk kapcsolatot tartó – Kijevvel és azon túl Rjazannal és a volgai bolgár fővárossal összekötő kereskedelmi útvonal nyomvo-

Bugacmonostori bűntál Rosta Szabolcs ásatásából (fotó: Kiss Béla)

nalát is ilyen tálak szegélyezik. A bizánci kapcsolatok erősödését a rasi szárnyas-kalapos tál is jelzi.

Jelen folyóirat hasábjain már többször beszámoltunk az orosházi Árpád-kori településről. Itt a 12–13. század fordulóján volt a legaktívabb a kereskedelmi tevékenység, melyet muszlim pénzváltók tartottak kézben. Nem meglepő tehát, hogy itt is előkerült egy szárnyas-kalapos tál töredéke, aminek igen jó párhuzamát ismerjük Csepel-Szabadkikötőtől: a darab a szigetnek is nevet adó faluból került elő. A fent leírtaknak maximálisan megfelel a lelőhely, a Duna, mint az egyik fő kereskedelmi útvonal, mentén található, a Medium Regni területén.

Vannak tehát dolgok, melyek változnak, és vannak olyanok, amelyek változatlanok maradnak. A bűn- és erénytálak gondolati háttérrel is ilyen: örök morális kérdéseket közvetítenek. Eljutottak-e ezek a gondolatok velük együtt a Kárpát-medencébe? Részleteinkben minden bizonnyal. Az orosházi muszlim kereskedők telepe mellett egy 3000 éves bronzkori földvár húzódik, véletlen lenne, hogy romjain jött létre a 20. században a laktanya? A Csepel-sziget északi végében megtelepedett, volgai bolgár régészeti anyaggal jellemezhető népesség későbbi falujában talált táltöredék pedig az első katonai felmérésen is jelölt rév mellett található, közel ahhoz a helyhez, ahol a legújabb Duna-híd épül. Egy 21. századi lakóparkot kísértetiesen pont arra a területre építettek, ahol 7000 éve kisebb nagyobb megszakításokkal éltek emberek, a tatárjárás előtt pedig itt terült el az egykor virágzó Árpád-kori falu, Kána. Véletlen dolgok lennének ezek? Aligha!

Annak ellenére, hogy ismert a tárgy típusa, nem számít tucatárúnak, hiszen 20–25 darab került elő Magyarországon területéről. Egy-egy különleges tárgy nemcsak önmagában értelmezhető, hanem az egykori települést is jellemzi, felhívja a figyelmet annak jelentőségére. A cikkben részletesen bemutatott két lelet is az egykori települések kiemelkedő szerepét bizonyítja. A csepeli darab egy királyi udvarhely közelében került elő, és az ásatás során számos fontos tárgyi emlék látott napvilágot, míg az orosházi a régió tranzitjellegének Árpád-kori bizonyítéka.

Az érsekhalmai erénytál részlete (fotó: Kiss Béla)